

celá báseň je věnována s ironickým podtextem „věrnému Čechu“, vyznávajícímu nepomíjející hodnot, jako je Bůh, král, vlast.

Ještě před vydáním Máje napsal Mácha prozaickou fantastickou povídku *Cikáni*, která vyšla až v 50. letech. I zde se proces tragického poznání soustřeďuje v jedinci, který prochází dějem. On i jeho starší druh Giacomo se objevují v symbolickém kostýmu „cikánů“, lidí sice vyřazených ze společnosti, přitom však nezávislých. Přicházejí zdaleka do „tiché krajiny“, ovládané zločinnou zvláštností hraběte Valdemara z Borku, aby v ní vykonávali spravedlnost. Giacomo zabije Valdemara, aby pomstil svou milenkou. Mladý cikán však objevuje ve Valdemarovi svého otce. Nese v sobě tíhu tohoto poznání, stupňovaného i utrpením milované židovky Leji, která se rovněž stala obětí jeho otce. Jako mrtvou Leu a popraveného Giacoma „strašlivá bouře – rozkotavší koráb, jenž jej měl do zaslíbené uvésti země – i jeho vyvrhla na ostrov hlubokého ticha; on byl vyzdvižen, povýšen nade všechny vášně a naruživosti dnů lidských“. Ačkoliv byl dědicem Valdemarovým, obléká na sebe opět šat cikána a odchází „v širý svět“. Na umělecké atmosféře povídky se podílí nejen fantastický děj plný tajemství, nejen přírodní popisy a groteskní výjevy nebo postavy (např. žvanivé povídání vysloužilce Bárty), ale celý systém symbolů a motivů ovládajících významovou kompozici díla.

Mácha byl již za svého života v kruhu svých přátel pokládán za výjimečný básnický zjev. Vydání celého jeho literárního odkazu a zhodnocení jeho básnického významu bylo však teprve dílem následujících generací. Byl také rozličným způsobem vykládán. Jako básník tragického a přímo osudového, a tím i pesimistického vidění světa, ale také jako básník revolučně pojatého odboje, jako ztělesňovatel potřeb osvobozujícího se moderního člověka, jeho touhy po společenské realizaci lidských vztahů. Celé básnické skupiny se k němu přihlašovaly, tzv. škola májová vstupovala s jeho jménem do literatury, byl blízký básníkům počátku 20. století, pro básníky let dvacátých a třicátých byl hlavním předchůdcem jejich uměleckého a životního postoje (Hora, Halas), jejich avantgardního programu (Nezval).

## Josef Svatopluk Machar

/ 1864 - 1942 /

**Básník a prozaik, dlouholetý fejetonista Času, jeden z iniciátorů České moderny a autor jejího manifestu. Jeho básnické dílo neiluzivním viděním hodnot soudobé společnosti předznamenalo novou etapu vývoje české poezie, jak ji vytvořila básnická generace 90. let. Svou civilností a důrazem na významovou stránku slova představovalo výraznou protiváhu k patetickému a rétorickému slohu lumírovců, zejména k tvorbě J. Vrchlického.**

J. S. Machar se narodil 29. 2. 1864 v Kolíně; otec, mlynářský stárek, ho čtrnáctiletého poslal na studia do Prahy. Machar od roku 1878 navštěvoval staroměstské Akademické gymnázium, od sexty pak gymnázium v Truhlářské ulici. Po maturitě v r. 1886 nastoupil vojenskou službu a uvažoval i o tom, zůstat na vojně natrvalo. Když se mu za přispění vynikajícího vídeňského lékaře a znalce české literatury prof. Alberta naskytila možnost zaměstnání ve vídeňské bance pro pozemkový úvěr, Machar místo přijal a r. 1889 přesídlil do Vídně. Zde působil až téměř do konce první světové války. Z Vídně udržoval čilý kontakt s pražským kulturním i politickým životem, přispíval do literárních časopisů, do Herbenova Času pravidelně zasílal fejetony, spolupracoval i s Masarykovou Naší dobou, kde od r. 1895 soustavně s Masarykem zaplňoval rubriku „Rozhledy časopisecké pod společnou značkou Sursum. Přispíval také do českých sociálně demokratických Vídeňských dělnických listů a do revue Die Zeit, řízené H. Bahrem, pro niž získal i další české přispěvatele – Šaldu, Masaryka a F. V. Krejčího. V l. 1908–09 redigoval spolu s F. X. Šaldou a první rok i s J. Vodákem literární časopis Novina. Za první světové války byl podobně jako P. Bezruč vězněn pro podvržené verše ve francouzském protirakouském odbojovém časopise L'Indépendance Tchèque. Na sklonku války se vrátil do Prahy, kde nadšení ze státní samostatnosti ho přimělo revidovat dřívější zápasy a vedlo též ke sblížení s bývalými politickými odpůrci. Podílel se také na výstavbě československé armády ve funkci generálního inspektora, kterou přijal na výslovné přání Masarykovo. Postupné rozčarování z politického režimu v republice vyústilo nakonec v rozchod s Masarykem a v rezignaci na vojenskou funkci. Machar vstoupil vůči politice svého bývalého přítele do opozice, která ho zahrnala až do krajně pravicového tisku, odkud pak kritizoval poměry v novém státě. Zemřel 17. 3. 1942 v Praze.

První verše tiskl Machar v Šimáčkově Světozoru. Byly to zprvu anonymní veršované komentáře k publikovaným obrázkům, r. 1882 však tam již vyšla první báseň s nerudovským titulem *Zimní kosmická píseň*. Od té doby stále častěji se v různých časopisech objevovaly jeho verše pod pseudonymem Antonín Rousek. Satirické verše v Šotku a Palečkovi tiskl pak pod pseudonymem Leo Leonhardi a později v Čase užíval rovněž krycího jména Mithridates pro své epigramy a satiry. Záhy se ukázalo, že nerudovské předznamenání první Macharovy publikované básně nebylo náhodné. Neruda se stal mladému básníkovi nejvýznamnějším předchůdcem a učitelem, s jehož pomocí Machar překonával vžitě konvence básnické tvorby. Projevilo se to již v prvotině *Confiteor* (1887), která vyvolala většinou velice negativní odezvu; Machar byl označován jako pesimista, cynik, nihilista a nemorální člověk, a to proto, že odmítl tvořit verše, které by stály ve službách tradičně pojatého národního života, a proti tomu zdůrazňoval právo tvůrčího jedince na vlastní osobité vidění světa. Osou sbírky se ostentativně stal lyrickými verši vyprávěný příběh milostného zklamání, který básníkovi

posloužil jako podnět pro demonstraci životní deziluze a všeobecné kritické skepse, která postupně v následujících sbírkách *Bez názvu* (1889) a *Třetí kniha lyriky* (1892, později souhrnně jako *Confiteor I, II, III*), dále ve sbírce *Pěle-měle* (1892) a ve *Čtyřech knihách sonetů* (*Letní sonety*, 1891; *Zimní sonety*, 1892; *Jarní sonety*, 1893; *Podzimní sonety*, 1893) prostoupila celou tematickou rozlohu Macharovy poezie. Nejen tedy verše intimní, ale i přírodní a náladovou lyriku a lyriku společenskou. Tato deziluze provázená subjektivizací poezie vyvolala výrazné přeskupení společenských i básnických hodnot a ve svých konečných důsledcích vedla i k rozchodu básníka se soudobou vládoucí společností. Zároveň však mu také pomohla objevit všední civilní tvář života a umožnila mu výrazné oproštění patetického slohu lumírovců. Dělo se tak všestranným zprozaičtěním rytmicky pravidelného verše, v němž hovorový styl podstatně zjednodušil a nadlehčil větu, nevýraznými rýmy, které zvláště v sonetech oslabily významovou závažnost závěrů veršů a sváděly pozornost k věcné stránce sdělení. Dále užíváním přímých pojmenování, jež vytlačila pojmenování obrazná, slov z hovorového jazyka, často i módních, která dosud v poezii nezdolala, ironií a sarkasmem, vtiskujícím veršům lehkost a švih, a konečně i pointou, která zpravidla vyvracela ustálenou hierarchii hodnot a vnášela do této poezie vtip a často i satirické ostří.

Již ve *Čtyřech knihách sonetů* Machar podstatně rozšířil svůj deziluzivní pohled na širokou škálu životních projevů. Ve sbírce *Tristium Vindobona I-XX* (1893) se odvážně pustil i na pole nejožehavější, do oblasti politiky s aktuálními otázkami po postavení národa, po smyslu a poslání soudobého vlastenectví. Ani tato politická lyrika neshledávala svou funkci ve vytváření iluzivních perspektiv, nýbrž ve věcném kritickém vidění domácích poměrů zasazených do evropských souvislostí, zvýrazněných a monumentalizovaných parabolou. Odmítnutím a zesměšněním slepé víry, spoléhání na cizí pomoc i hřímavého vlastenectví národních táborů a schůzí se sbírka stala především polemikou s tradičním pojetím vlastenectví, proti němuž postavila věcnou analýzu a strohý cit plný obav o budoucí osudy národa.

Souběžně s politickou lyrikou obrátil se Machar i k epice. Jeho individualismus, stupňovaný ještě pocity osamělosti uprostřed společenského zápasu, přivedl ho k stejně osamělým jednotlivcům, jejichž útrapy jsou skryty světu, k ženám. Sbíрка *Zde by měly kvést růže* (1894) předvádí několik „lyrických dramát“ žen zklamaných životem, „otrokyň otroka“, uvržených do hlubokého zoufalství. Jestliže se tato sbírka soustřeďuje především na psychologicky pravdivé vylíčení ženského utrpení a obviňuje z něho soudobé poměry jen nepřímo, pak následující skladba *Magdaléna* (1894) přistupuje k jejich přímé obžalobě. Magdaléna byla převážně chápana jako další varianta příběhů předcházející knihy. Sváděla k tomu skutečnost, že v tomto románu ve verších je hrdinkou opět žena, prostitutka, kterou jeden z návštěvníků nevěstince přemluví, aby zanechala dosavadního života, ale kterou pokrytecká maloměstská společnost znovu donutí

k návratu tam, odkud vyšla. To je však jen vnější dějové schéma poskytující prostor pro Macharovo ironicky útočné vyličení prostředí maloměstské honorace a hlavně pro zesměšnění českého politického života, vyplněného nesmyslným partajnictvím, jež prostupuje všechno konání této společnosti. Zvláště v těchto partiích Magdaléna přerostla v satiru, která v některých momentech anonymně uvádí na scénu i skutečné postavy tehdejšího politického dění. Nezahaleně je pak předvádí veršovaný pamflet na mladočeskou stranu *Boží bojovníci* (č. 1896), v němž politická reprezentace mladočechů, jejich přední žurnalisté i stoupenci jsou líčeni, jak táhnou na Vídeň; cestou se střetnou u Tábora se skutečnými nástupci tábořských bratří, dělníky s červenými cáry na holích, kteří novodobé boží bojovníky vyhubí. K satirě se Machar později ještě jednou vrátil ve sbírce *Satiricon* (1903), která vedle české politiky míří i na literární poměry a na oblast, která se na začátku nového století stala středem básníkovy publicistického zájmu, na klerikalismus, církevnictví a Vatikán. V prozaizaci lyriky pak Machar nejdále dospěl v básnickém cestopise *Výlet na Krym* (1900), takřka deníkovém záznamu cesty, v němž se střídají přírodní nálady s žánrovými obrázky, portréty lidí s lehkou reflexí. Kniha je psána v záměrném protikladu k romantizujícím veršům S. Čecha i A. Mickiewicze věnovaným Krymu.

Proklamace práva na vnitřní pravdu jedince v literatuře spolu s kritickým individualistickým gestem, jež se objevily již v Macharově prvotině, staly se v průběhu 90. let krédem řady básnických literárních druhů a proměnily se v nástroje, kterými mladá generace těchto let obhajovala a prosazovala svou vlastní tvorbu. Neobešlo se to bez ostrých střetnutí, na nichž měl Machar významný podíl. Dal k nim také první impuls, když v r. 1894 otiskl v *Naší době* příkře kritickou stať o Vítězslavu Hálkovi, proti němuž vysoce ocenil Nerudu. Machar článkem vědomě směřoval k vyprovokování konzervativního křídla českého žurnalismu. Avšak zápas, který po jeho vystoupení vzplál, přerostl daleko tuto základnu, zvláště když se za Hála postavili i někteří spisovatelé, zejména J. Vrchlický.

Polemiky nakonec vyústily v r. 1895 v ustavení *České moderny*, jejíž manifest v Rozhledech koncipoval Machar a v němž dílčí úpravy provedl Šalda. Česká moderna byla pokusem sjednotit k společným akcím mladé literáty, levé křídlo pokrokového hnutí, jak ho představovaly Rozhledy, a mladé realisty. Manifest tehdy podepsali spisovatelé J. S. Machar, A. Sova, O. Březina, V. Mrštík, J. K. Šlejhar, F. X. Šalda a F. V. Krejčí, z politiků a publicistů pokrokového hnutí J. Pelcl, A. Soukup a J. Třebický a realisté K. Koerner a V. Choc. Manifest shrnoval názory mladých na soudobé literární i politické otázky. V literární části mířil na starší generaci; odmítl eklekticismus, proklamoval svobodu slova v umění a hlavně v kritice a vyhlásil vnitřní pravdu tvůrce jako jediné měřítko tvorby. Politická část, zaostřená proti mladočechům, požadovala všeobecné hlasovací právo a ochranu pracujících před útlakem. Brala v ochranu dělníka vyznávajícího internacionalismus a protestovala proti jeho vylučování z národa. V umění

i v politice pak zdůraznil manifest individualismus jako východisko z krize.

Česká moderna měla řadu plánů, chystala vlastní almanachy, ale vnitřní neshody v její politické složce záhy převážily a Moderna se rozpadla. Tím zanikly všechny naděje na společnou základnu mladé literatury i na její všestrannou kulturní a politickou aktivitu. Avšak v tom základním, ve vybojování svobody tvorby a zejména ve zlomení soudcovské moci politického žurnalistu nad literaturou, přinesly zápasy mladých trvalé výsledky, kterých bohatě využívaly všechny následující literární generace.

Ohlasy nástupu Moderny i Macharovo rozčarování z jejích konců přináší sbírka *Golgata* (1901), která znamená uzavření a vyvrcholení celé jedné etapy básnickovy tvorby. Slévají se v ní totiž všechny osnovné motivy Macharových dosavadních veršů, přičemž zde dosahují značné průbojnosti a myšlenkové zralosti. K svému kulminačnímu bodu dospívá především politická a vlastenecká lyrika. Rezignace na zápasy mladých podnítila Machara k aristokratickému gestu povznášejícímu se nad soudobý politický život, ale zároveň ke gestu, které mu dovoluje z tohoto odstupu vyslovit nejpříkřejší soud nad měšťáckým nacionalismem ve známé básni *Píseň rodinná*, kde volá po „půl miliónu dobrých šibeniček“, na nichž by se klátilo „půl miliónu vlasteneckých hrdel, těch řvoucích vlasteneckých hrdel“. Rubem tohoto individualistického aristokratismu se současně stává Macharovo sblížení se sociální demokracií, pro niž básník koná přednášky a v jejích časopisech publikuje. V *Golgate* toto sblížení našlo výraz v několika básních, vyjadřujících naději v budoucnost spatřovanou s dělnickou třídou. Neméně vyhraněný je ve sbírce i básníkův vztah k náboženství a klerikalismu, který po jednotlivých náznacích v předcházejících sbírkách krystalizuje v oslavu pohanství, jež se po staletí znovu zmocňuje světa.

*Golgata* však také zahajuje nové období básnickovy tvorby, a to svou poezií historickou. V antickém světě nyní Machar hledá paralely k současnosti, objevuje silná individua, která nepodlehla tlaku doby a dovedla si při vši duchovní bídě uchovat vlastní důstojnost a vnitřní život (*Dioklecián*, *Valerius Asiaticus*, *Julián Apostata*). Jestliže ještě v *Golgate* má Macharův zájem o historii ráz bezprostřední reakce na situaci po rozchodu Moderny, později ve sbírkách *V záři helénského slunce* a *Jed z Judey* (obě 1906) stává se historie prostředkem k ilustraci básnickovy představy o vztahu antiky a křesťanství, představy, která v antice shledávala jeden z vrcholů dějin, jež zničilo křesťanství, a vrhlo tím lidstvo daleko zpátky. Obě sbírky zároveň zahajují obsáhlý básnický cyklus *Svědomím věků*, v němž Machar chtěl vysledovat vývoj etických principů lidstva od nejstarších dob až po současnost, a to formou portrétů rozmanitých osobností, které ve svých monologech, dialogech, dopisech i vzpomínkách vydávají svědectví o duchovní atmosféře doby. Machar se tak pokusil o osobitý přístup k tradiční básnické látce, jak ji známe z románských literatur 19. století a u nás z díla J. Vrchlického. Nepochybně se mu to zdařilo v prvních knížkách cyklu, ale jak epopej dospívala přes středověk (*Barbaři*; *Pohanské plameny*; *Apošto-*

lové; vše 1911) a Francouzskou revoluci, ve které básník nalézal prozatím vyvrcholení novodobých dějin (diptych *Roky za století*, skládající se ze sbírek *Oni* a *On*; obě 1921), k současnosti (*Krůčky dějin*; *Kam to spěje?*; obě 1926), tak postupně se z ní vytrácel jednotící pohled i vnitřní zaujetí a měnil se v suchou reprodukci událostí a scén smíšených s náhodně volenými portréty umělců, politiků, vědců, panovníků i prostých lidí. Cyklus pak uzavírá reminiscence na Nerudu, báseň *Poslední kosmická píseň*, obraz světů kroužících kolem svých slunců, ale již bez naší země. Krajin pesimismus tohoto závěru ovšem souvisí s básnickovým celkovým postojem k poměrům za buržoazní republiky, je výrazem celkové ztráty perspektivy, jež se odráží i v ostatní Macharově lyrice z té doby, zejména pak ve sbírce *Tristium Praga I – C* (1926). Kniha konfrontuje sny a naděje, jež Machar vkládal do svobodné republiky, s rozčarováním z jejich vyplnění, a tak demonstruje bezvýchodnost básnickova krajně pesimistického společenského postoje, který pak proniká i do jeho lyriky intimní a meditativní, do jeho epiky a do satirické tvorby (*Na okraj dnů*, 1935).

Cyklus Svědomím věků vznikl již v době, kdy se Macharův tvůrčí zájem postupně přesunoval k próze. Její jádro tvoří fejetony, které také po Nerudovi znamenají vyvrcholení tohoto žánru v české literatuře 19. a začátku 20. století. Svou fejetonistiku pokládal Machar za rovnocennou s vlastní básnickou tvorbou, a to proto, že skýtá možnost bezprostředně zaujmout osobní stanovisko k aktuálním událostem. Fejeton se tak Macharovi stal prostředníkem soustavného komentování českých i rakouských politických poměrů, místem pro názorová střetnutí s politickými odpůrci i zátiším, kde v tvůrčí pohodě se intimně vyznával ze vzpomínek, osobních zážitků i dojmů z cest. Jeho fejetony nesou plně pečeť autorovy osobnosti; vyznačují se vypjatou subjektivností a zaujetím, s jakým prosazují vlastní názory a soudy, nejčastěji polemicky zahrocené, hýří ironií a sarkasmem. Těmito rysy se Machar stal obávaným polemikem, jehož útočnost měli příležitost vyzkoušet literární odpůrci České moderny, političtí protivníci z řad mladočechů a nacionalistické buržoazie a konečně i stoupenci klerikální politiky.

Fejeton chápal Machar jako dokument času, svědectví o myšlenkovém životě doby, a proto také své fejetony pravidelně shrnoval do knih bez ohledu na to, mají-li obecnější dosah, nebo jsou-li cele poplatny chvíli. Řadil je jednak časově, jak vycházely v Herbenově Čase nebo ojedinele i jinde, jednak tematicky, a to zejména ty, které byly i původně koncipovány jako souvislejší celky. Literárně nejhodnotnější a také dodnes nejvíce živé jsou dvoudílné vzpomínky na dětství a studentská léta *Konfese literáta* (1901), obsahující vedle průhledů do intimního světa básnickova mládí jeho tehdejší literární názory a řadu jinde netištěných raných veršů. Dokumentární hodnota se v Konfesích pojí s otevřeným odhalováním vlastního nitra a dává možnost ke konfrontaci těchto vyznání s básnickovou deziluzí, jak je vyjádřena v jeho raných sbírkách. Na *Konfese literáta* volně navazují

vzpomínky na básníkův život a tvorbu ve Vídni *Třicet roků* (1919). Široký, kladný i záporný, ohlas vyvolaly práce, v nichž Machar vyvozoval praktické důsledky ze svých názorů na antiku a křesťanství a v nichž formou cestopisných studií z Itálie (*Řím*, 1907), formou satirických pamfletů (*Katolické povídky*, 1911) nebo konečně i úvahovými a polemickými fejetony (*Antika a křesťanství*, 1919) se vyrovnával se soudobým klerikalismem. Hlavně *Řím* absolutní idealizací antiky, ostrou kritikou středověku a papežského Říma a konečně oslavou novodobé sjednocené Itálie zrozené z národně osvobozenického boje podnítil četné spory, do nichž zasáhly i odborné historické kruhy. K italskému tématu se Machar ještě jednou vrátil po dalších návštěvách Apeninského poloostrova v knížce krajinných dojmů *Pod sluncem italským* (1918). Tematické celky vytvářejí i fejetony věnované Vídni, rakouské politice a vztahům Vídne k českému národu (*Videň; Videňské profily*; obojí 1919) i vzpomínkové knihy na různé osobnosti z literárního života, provázené zpravidla jejich korespondencí (*Oni a já*, 1927; *Zapomínání a zapomenutí*, 1929; *Při sklence vína*, 1929). Samostatnou knihu pak vytvořila komentovaná korespondence *Čtyřicet let s Al. Jiráskem* (1931).

Z fejetonů řazených časově má největší hodnotu vydání básnickových polemik z 90. let *Knihy fejetonů I, II* (1901), jež byly r. 1920 znovu vydány pod titulem *Za rána a Trofeje*. Ve stínu Macharovy fejetonistiky ne zcela právem zůstala jeho umělecká próza, zejména knížka drobných obrázků ze života, usilujících o civilní, odpatetizovaný pohled na téma lidské deziluze, *Stará próza* (1903).

## Helena Malířová

/ 1877 - 1940 /

**Prozaička, sociálně demokratická a komunistická publicistka; autorka emocionálně laděných románů a povídek s autobiografickými prvky, v nichž sleduje osudy žen, jež svádějí zápas o své právo na plné citové a společenské využití.**

Vlastním jménem Helena Nosková; narodila se 31. 10. 1877 v Praze. Dcera J. Noska, úředníka, který v 60. a 70. letech 19. století psal drobné prózy a účastnil se práce v českých kulturních spolcích, a sestra významné herečky, národní umělkyně R. Naskové, našla již koncem 90. let cestu do společnosti pražských umělců; byla přítelkyní anarchistických literátů, seznámila se s R. Svobodovou, F. X. Šaldou aj. Navštívila řadu cizích zemí (Francii, Holandsko, Itálii, Bulharsko, Německo aj.), r. 1912 za srbsko-turecké války byla na Balkáně jako reportérka a ošetřovatelka. O rok později se stala redaktorkou vídeňských sociálně demokratických *Dělnických listů*,